

Museale activiteiten

Het afstoten van collectie is een beladen proces. Voor iedere verzamelaar is het pijnlijk om iets weg te doen. Er zijn regels opgesteld die musea moeten volgen bij het afstoten van collectie, maar bij elke significante afstoot gaan er weer golven van rumoer door het museale establishment.

Kan een museum zo maar een belangrijk onderdeel van zijn collectie overdragen aan een ander museum? Of zelfs verkopen?

Het Zuiderzeemuseum is van mening dat de bezoeker, het publiek, centraal dient te staan in een dergelijke beslissing. Een goede afstoot moet voldoen aan drie voorwaarden. De betreffende collectie moet bij voorkeur uit een depot op zaal terecht komen. Een collectie die niet zichtbaar is, heeft weinig betekenis voor de bezoeker. Daarnaast moet de collectie terecht komen bij een expertisecentrum. Een collectie die niet begrepen wordt, heeft weinig betekenis voor de conservator, die vervolgens geen goed verhaal kan vertellen aan het publiek. Ten slotte moet de collectie terecht komen op een plek waar al een significant deel van dat onderwerp wordt getoond en behandeld, waardoor het verhaal nog beter kan worden verteld en de collectie in Nederland steviger rond thema's wordt verankerd en niet volgens de toevallige verdeling over instellingen.

Het Zuiderzeemuseum heeft sinds jaar en dag een belangrijke collectie walvisvaart. Het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam heeft hierin een expertisegebied en een nog grotere collectie, hoewel anders van aard en opzet. Samen hebben deze twee musea nagenoeg alles wat relevant is voor het vertellen van een goed verhaal aan het publiek. Omdat het Zuiderzeemuseum een andere koers inslaat en niet verwacht zijn walvisvaartcollectie in de voorzienbare toekomst uit het depot te halen, is het museum op zoek gegaan naar een beter huis voor dat deel van de collectie. Het Nederlands Scheepvaartmuseum is zijn stek aan het verbouwen. Als de deuren weer open gaan, zal daar een vaste plek zijn ingericht voor de walvis en de walvisvaart. Het heeft dus niet lang geduurd om te concluderen dat de collectie walvisvaart van het Zuiderzeemuseum een beter huis zou hebben in Amsterdam.

Het eigendom van de walvisvaartcollectie ligt bij het rijk, dat verandert niet. Het behoud en beheer van de collectie worden in de loop van 2008 overgedragen.

Joost C.A. Schokkenbroek, conservator van het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam, geeft in dit artikel een aantal inhoudelijke argumenten waarom deze overdracht van collectie zo welkom is.

Erik Schilp

afstoten Walvisvaart- collectie strandt in Amsterdam

**Joost C.A. Schokkenbroek,
Conservator, Nederlands
Scheepvaartmuseum
Amsterdam**

Walvisvaart onder Nederlandse vlag vindt zijn oorsprong aan het begin van de zeventiende eeuw. Als gevolg van demografische ontwikkelingen in Europa, maar vooral ook in de jonge Republiek, nam de vraag naar oliën en vetten voor de diverse nijverheden geweldig toe. Plant-aardige oliën konden niet langer voldoen aan deze vraag. Een alternatief werd gevonden in dierlijke vetten, met name die van de reusachtige walvissen. In 1611 leidde Willem van Muyden met zijn schip Neptunus vanuit Amsterdam de eerste walvisvaartexpeditie naar Spitsbergen. Gedurende de zeventiende en achttiende eeuw zouden nog vele duizenden reizen volgen. In sommige jaren waren er in één seizoen meer dan 250 Nederlandse schepen op de walvisgronden te vinden. Met een gemiddelde bemanning van 42 betekent dit simpelweg dat dan ruim 10.000 zeelieden rechtstreeks hun geld verdienden met de walvisjacht. Aan het eind van de achttiende eeuw leed de walvisvaart een noodlijdend bestaan. Steeds minder schepen vertrokken vanuit Huisduinen, Amsterdam, de Zaanstreek of Enkhuizen naar koude noordelijke oorden.

Het zou tot de troonsbestijging van koning Willem I (1815) duren voordat reders het weer aandurfden om hun schepen en bemanningen naar de Noordelijke IJszee te laten uitvaren. Eén van de eerste door Willem I genomen Koninklijke Besluiten had tot doel door middel van premieregelingen zeelieden en kooplieden te stimuleren de oude maritieme bedrijfstak weer op te nemen en ter walvisvaart te gaan. In 1855 is deze lucratieve regeling door de liberale minister-president J.R. Thorbecke afgeschaft. Vanaf 1815 tot 1885 hebben ondernemers zo'n 113 expedities naar het noorden gemaakt, ter walvisvangst maar ook ter robbenslag (zeehondenjacht). Bovendien is korte tijd (tussen 1827 en 1849) getracht voet tussen de deur te krijgen bij de potvisjacht in zuidelijke wateren nabij de Indonesische Archipel en naar de Stille Zuidzee.

Na een betrekkelijk lange radiostilte op het gebied van de walvisvaart werd eerst na afloop van de Tweede Wereldoorlog de vangst hervat – niet langer op Groenlandse walvissen (zoals in de zeventiende en achttiende eeuw)

of gewone vinvissen en potvissen (zoals in de negentiende eeuw), maar vooral op de grootste van alle walvisachtigen: de blauwe vinvis. Niet langer waren Spitsbergen, Jan Mayen of Straat Davis het reisdoel. Tussen 1946 en 1964 vertrokken jaarlijks vele honderden mannen naar Antarctica met een groot fabrieksschip (Willem Barendsz I tussen 1946 en 1955, en de Willem Barendsz II vanaf 1955 tot 1964), vergezeld door een flink aantal zogenaamde jagers (snelle schepen van waaraf de dieren werden geharpoeneerd).

Collecties

Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam

Tegen het licht van deze geschiedenis kunnen de walvisvaartcollecties in diverse musea worden vergeleken en geïnterpreteerd. Aangezien het hier gaat over de overdracht van de belangrijke walvisvaartcollectie van het Zuiderzeemuseum aan het Nederlands Scheepvaartmuseum in Amsterdam is het logisch in te zoomen op de verschillen en complementariteit van de twee collecties. Van oudsher heeft de collectie van het Nederlands Scheepvaartmuseum in Amsterdam stukken die verwijzen naar de walvisvaart. Veel voorwerpen – en dan met name schilderijen en andere

Portret van koning Willem I, circa 1820. De koning-koopman staat onder andere bekend vanwege zijn betrokkenheid bij de oprichting van de Nederlandsche Handel-Maatschappij (1824). Minder bekend is dat

hij vanaf 1815 een cruciale rol heeft gespeeld in de hervatting van de negentiende-eeuwse walvisvaart en zeehondenjacht. Gravure door Willem van Senus (1773-1851). Collectie Zuiderzeemuseum 013110.

picturalia – hebben te maken met de periode van de oude Nederlandse walvisvaart. Kunstenaars als Storck en Salm zijn met hun schilderijen vertegenwoordigd. Ook werken van Joghem de Vries hangen aan de rekken in depot. Bij de categorie kunstnijverheid en gebruiksvoorwerpen is die vroege periode wat meer stiefmoederlijk bedeed. Zo beschikt het museum over een serie van twaalf bordjes, omstreeks 1765 vervaardigd door schilders bij de Porceleijne Bijl in Delft en gebaseerd op een reeks van zestien prenten die door A. van der Laan zijn gegraveerd. Daarnaast bezit het enkele objecten die door Eelmert Mooy zijn vervaardigd aan het eind van de achttiende eeuw: een dobbelsteen en een marlpriem (voor het splitsen van touw) van walvisbeen en twee messen met fraai bewerkte ivoren heften. Ook beschikt het Scheepvaartmuseum over enkele gegraveerde glazen met walvisvaartsènes, een indruk-

wekkend grafkruis van een op Spitsbergen overleden walvisjager, contemporaine harpoenen en enkele scheepsmodellen met een relatie tot de oude Nederlandse walvisvaart.

Veel sterker en omvangrijker is de collectie afbeeldingen en voorwerpen met betrekking tot de moderne naoorlogse Nederlandse walvisvaart. Hieronder bevinden zich enkele honderden tekeningen door scheepsarts A. Melchior, honderden technische tekeningen van de diverse fabrieksschepen en jagers, duizenden foto's, krantenknipsels, maar ook het grovere werk: harpoenkanonnen met ontzagwekkende harpoenen, kleding, scheepsmodellen (zowel werfmodellen als zeemansmodellen) en organisch materiaal dat van de dieren zelf afkomstig is (traan, stukken balein, foetussen op sterk water, ja zelfs een drietal schaamluizen). Veel van dit materiaal is destijds door opvarenden van de diverse schepen aan het museum geschonken.

Traankokerij in Nederland, circa 1765. De afbeelding op dit door de Porceleijne Bijl te Delft vervaardigde bordje, nummer 12 in een serie van twaalf bordjes, is gebaseerd op een gravure uit een serie van zestien door

Bovendien zijn in de jaren 1990 vele tientallen stukken aan het museum overgedragen uit het pand van Vinke & Co., van waaruit tussen 1946 en 1964 de directie werd gevoerd over de Nederlandse Maatschappij voor de walvisvaart N.V. – sommige als schenking, andere via verkoop. Tussen de prachtige voorwerpen zaten dertig glas-in-loodramen met daarop een vijftal door de Haarlemse firma Bogtman vormgegeven episodes uit het lange bestaan van Vinke & Co. Verder is de collectie toen onder andere uitgebreid met scheepsmodellen, portretten van reders, en bestek en serviesgoed.

Zuiderzeemuseum Enkhuizen

Wat ten enenmale ontbreekt in de collectie van het Nederlands Scheepvaartmuseum zijn de gebruiksgoederen, de alledaagse, 'gewone' dingen vervaardigd uit walvisproducten. Juist hierin schuilt de kracht en schoonheid van de collectie walvisvaart van het Zuiderzeemuseum. De collectie picturalia is erg groot. De hierboven genoemde prenten van A. van der Laan maken deel uit van de deelverzameling grafica. Een groot, in het oog springend olieverfschilderij van de hand van A. Storck verbeeldt de baaivisserij nabij Spitsbergen en Jan Mayen. Ik ken verder alleen nog in een buitenlandse collectie (Kendall Collection, New Bedford Whaling Museum, Massachusetts, VS) een fraaie, vroegere verbeelding van deze belangrijke fase waarin de Nederlandse walvisvaart gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw heeft verkeerd: een werk door Cornelis Claesz. Van Wieringen van omstreeks 1620. Talloze harpoenen, flensmessen, lensen (gebruikt voor het doorboren van de longen van de walvis), maar ook aankondigingen van veilingen van schepen, balein of traan, botten en naturalia (onderdelen van walvissen, gezet op sterk water) completeren de collectie oude walvisvaart. Uit de vroege periode zijn enkele baleinen dozen overgebleven, soms met gravering en datering (één zelfs uit 1627!).

Niet alleen de zeventiende en achttiende eeuw zijn sterk vertegenwoordigd. Vooral objecten uit de negentiende eeuw – een periode die in de geschiedschrijving van

A. van der Laan en S. van der Meulen. Zowel het Nederlands Scheepvaartmuseum als het Zuiderzeemuseum beschikt over een complete serie bordjes. Collectie Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam A.5130(12).

de Nederlandse walvisvaart tot voor kort nogal stiefmoederlijk is bedeed – hebben in flinke aantallen hun weg gevonden naar het museum in Enkhuizen. Het bijzondere ten opzichte van de collectie in Amsterdam is dat collectioneers niet hebben geschroomd kunst met een kleine 'k' – misschien kunnen we beter spreken van toegepaste kunst – te verzamelen. Talrijk zijn de objecten, vervaardigd uit balein. Het scala is breed. Zo zitten er tussen de voorwerpen gratentrekkers, lange reepjes balein met een uitsparing aan het eind waarmee men visgraten uit kelen kon verwijderen. Ook zijn er messen, lepels en vorken met baleinen heften. Balein is verder gebruikt als montuur voor brillen, ter versteviging – op cruciale locaties – van korsetten (waarvan er twee in de collectie zijn te vinden), als meetlat met schaalverdeling, kortom: op honderd-en-één uiteenlopende manieren wisten onze voorouders de voordelige karakteristieken van balein (buigzaam, flexibel maar nauwelijks breekbaar) ten volle te benutten. Minder uitgebreid vertegenwoordigd is de moderne, twintigste-eeuwse walvisvaart. De collectie in Amsterdam voorziet dan weer in die leemte.

Eén plus één is samen drie

In een eerder stadium zijn enkele duizenden boeken en tijdschriftartikelen over walvissen en walvisvangst naar het museumdepot van het Nederlands Scheepvaartmuseum vervoerd. In dit geval betrof dit het depot in Hoogwoud, gebroederlijk gelegen naast dat van het Zuiderzeemuseum. Na een zeer strenge selectie zijn uiteindelijk ongeveer 1500 werken aan de bibliotheekcollectie toegevoegd. Voor de boeken en tijdschriften die overblijven zoeken wij een goed nieuw onderkomen.

Wanneer wij de collecties naast elkaar zien – in Amsterdam bijna duizend voorwerpen, in de collectie van het Zuiderzeemuseum ongeveer vierhonderd – kunnen wij niets anders dan concluderen dat met de overdracht van de Enkhuizer collectie in Amsterdam een prachtige, unieke en complete collectie ontstaat. Met deze collectie en door het onderzoek dat nu grootschaliger dan voorheen kan worden gestart en begeleid, kan de Nederlandse walvisvaart

door de eeuwen heen beter, want in een bredere context worden bestudeerd. Gezien de dynamiek van het bedrijf, de vele tienduizenden mensen die in het verre en recente verleden emplooi in de walvisvaart hebben gevonden én de maatschappelijke discussie over walvisvaart in het huidige tijdsgewricht, verdient deze bedrijfstak niets minder dan dat. Met de belangrijke overdracht van aan walvisvaart gerelateerde voorwerpen komen wij een zeer belangrijke stap dichterbij het realiseren van één van onze doelstellingen: het Nederlands Scheepvaartmuseum in Amsterdam hét onderzoekscentrum laten zijn voor de Nederlandse walvisvaart en zeehondenjacht door de eeuwen heen.